

Doktor Lütfi ve Eserleri-I: “Siyaset-i Milliye ve İktisadiye”

Doctor Lütfi and His Books-I “National and Economic Politic”

Göktuğ İPEK¹

ÖZ

Lütfi Bey, Mülkiye Tıbbiyesi’nde okuduktan sonra İstanbul, Bursa ve Konya’da çeşitli görevlerde bulunmuştur. Daha sonra Fransa’da çeşitli alanlarda eğitim görmüş, hukuk doktorası yapmış bir kişidir. Eğitimi devam ederken 1905’te Paris Başkonsolosu olmuştur. Bu yıllarda Jön Türklerin içinde yer almış, II. Abdülhamid iktidarına son vererek meşrutiyetin ilanı için çalışmıştır. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra 1908 seçimlerinde İzmir’den aday olmuşa da seçilememiştir. I. Dünya Savaşı öncesinde kurulan Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti’nin Paris Şubesi’nde görev almış, mütarekenin ardından İstanbul’a gelerek kısa süreliğine de olsa gazete çıkarmıştır. Kendisi hakkındaki edinebildiğimiz son bilgiler 1920’lerin sonuna ait olan Lütfi Bey, hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde yaşamış önemli bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemdeki pek çok önemli olaya şahitlik etmiş, kimilerinin bizzat içinde yer almış, buna ek olarak birçok eser kaleme almıştır.

Bu çalışmada Lütfi Bey’in “Siyaset-i Milliye ve İktisadiye” isimli eseri çevrilmiştir. Böylece bu eseri vasıtasıyla ele aldığı konuların ve dönemin daha iyi anlaşılmasını sağlamak hedeflenmiştir. Nitekim aşağıda çevirisini sunduğumuz eseri gibi ileriki dönemlerde diğer eserlerinin çevirileriyle buna katkımızı devam ettirmeyi amaçlamaktayız. Ayrıca hayatı ile ilgili boşlukları doldurmak için kendisiyle alakalı arşiv belgeleri, araştırma-inceleme eserleri ve anılarda bulunan bazı bilgiler bu çalışmada bir araya getirilmiştir. Kendisiyle ilgili ileride yapılacak başka çalışmalar ise şüphesiz bu boşlukların tamamlanmasına yardımcı olacaktır. **Anahtar Kelimeler:** Doktor Lütfi, Milli Mücadele, Cumhuriyetçilik, Mizan Gazetesi, Kurtuluş Sorunları, Hakimiyet-i Milliye, İktisad-ı Milliye, Fransa

ABSTRACT

After completing his education in Mülkiye, Lütfi Bey held various positions in İstanbul, Bursa, and Konya. Later, he was educated in various fields in France and had a doctorate in law. While he was continuing his education, he became the Consul General of Paris in 1905. In these years, he took part of the Young Turks, ended the rule of Abdülhamid II and worked for the proclamation of the constitutional monarchy. After the proclamation of the Second Constitutional Era, he was nominated in the 1908 elections in Izmir but could not be elected. He

¹Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

ORCID: G.İ. 0000-0001-8467-3410

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Göktuğ İpek,
İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: goktuypek@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 25.04.2019
Revizyon Talebi/Revision Requested:
27.05.2019
Son Revizyon/Last Revision Received:
30.05.2019
Kabul/Accepted: 30.05.2019

Atf/Citation: İpek, G. (2019). Doktor Lütfi ve eserleri-I: “Siyaset-i milliye ve iktisadiye”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 35: 147-176.
<https://doi.org/10.26650/YTA2019-583831>

took part in the France-Turkey Friendship Society's which was established in the pre-World War I Paris Branch. After the armistice, he came to Istanbul and published a newspaper for a short time. The latest information about him comes from the end of the 1920s. He emerges as an important person who lived both in the Ottoman and Republican periods. He witnessed many important events during this period and took part in some of them. In addition, he wrote many books. In this study, Lütfi Bey's book which is entitled "National and Economic Politics" was translated. Thus, it is aimed to provide a better understanding of the subjects and the period it deals with through this book. As a matter of fact, we aim to continue our contribution with the translations of other books in the future. In addition, to fill the gaps in his life, some of the archive documents, research books-articles and memories related to him are gathered in this study. Any future work on him will undoubtedly help to complete these gaps.

Keywords: Doctor Lütfi, Mizan Newspaper, War of Independence, Republicanism, Issues of Liberation, National Sovereignty, National Economy, France

Giriş

İsmail Lütfi Bey 1878 yılında dünyaya gelmiştir. Mülkiye Tıbbiyesi'nden mezun olmuş, mezuniyetinin ardından sırasıyla İstanbul Şehremaneti Heyet-i Sıhhiye Azası, Hüdavendigâr ve Konya'da Heyet-i Sıhhiye Müfettişi olarak çalışmıştır. Birinci, Lütfi Bey'in son görev tarihi olarak 27 Ocak 1898'i söylediğini ifade etmiştir.¹ Fakat Alemdar gazetesinde 3 Ocak 1910'da Şehremaneti'ndeki görevine başladığı, ardından Bursa ve Konya'da görev yaptığı belirtilmiştir.² Birinci de Alemdar gazetesinden faydalanmasına rağmen tarihlerdeki bu farklılığa değinmemiştir.

Daha sonra Paris'e giderek Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'de iki yıl hıfzıssıhha ve bu-laşıcı hastalıklar üzerine öğrenim görerek 26 Ocak 1900'de mezun olmuştur.³ Ertesi yıl Londra'ya firar ederek burada "*fesad-amiz*" gazete çıkardığı ve "*fesad-amiz*" kimselerle ilişkide bulunduğu iddiaları üzerine Dersaadet Cinayet Mahkemesi tarafından gıyabında yargılanmıştır. Yargılama sonucunda Londra'da bazı kişilerle Türkçe-Arapça-İngilizce olarak fesatlık çıkaran gazete yayınlama niyetinde ve bu tarz kişilerle ilişkide olduğu gerekçesiyle müebbet kalebentlik cezası almıştır.⁴ Bunun üzerine Paris'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda Lütfi Bey'in herhangi bir tebligat almamış olmasına karşın kendisi hakkında tutuklama kararı verilmiş olmasına şaşırıldığı belirtilmiştir. Lütfi Bey, kendisini yetkili bir mahkemede savunmaya hazır olduğunu söyleyerek İstanbul'a gitmek için pasaport istemiştir. Kendisine pasaport verilip verilmeyeceği nezaretten sorulmuş, ayrıca Lütfi Bey'in İngiliz hastaneler sistemini incelemek için

1 Ali Birinci, "Dr. Lütfi Hakkında", *Toplumsal Tarih*, Sayı 18 (Haziran 1995), s. 23.

2 "Lütfi Bey'in Tercüme-i Hali", *Alemdar*, 21 Nisan 1335 (1919), s. 2.

3 Ali Birinci, "Dr. Lütfi Hakkında", s. 23; "Lütfi Bey'in...", s. 1.

4 Doktor Lütfi, *Siyaset-i Milliye ve İktisadiye*, Matbaa-ı Milli, İstanbul, 1340, s. 7.

Londra'ya gitmeden önce büyükelçiliğe bilgi verdiği ifade edilmiştir.⁵ 25 Ağustos'ta Hariciye Nezareti'nden gönderilen cevabi yazıda Adliye Nazırı'nın Lütfi Bey'in mahkumiyetinin nedenleriyle ilgili yazısı ekte yollanmıştır. Ayrıca Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa tarafından, Lütfi Bey İstanbul'a geldiğinde gıyabında verilen mahkumiyet kararı iptal edilerek kanunlara uygun şekilde yeniden yargılanacağı ve hükmün yüzüne karşı verileceği bilgisi verilmiştir.⁶ Aynı yıl Avrupa'ya iltica eden bazı memleket ekâbiri ile Paris'te bir Osmanlı kongresi toplayanlar arasında Lütfi Bey de yer almıştır. Kendisinin aktardığına göre, bu kongrede vatanın tam istiklali için alınan kararlar ve seçilen heyet Trablusgarp'tan Recep Paşa'nın⁷ da katılımıyla dahili bir görünüme dayanan bir kuvvete dönüşmüştür. Heyet dahildeki harekete ve inkılabı yakından eşlik etmek için Atina'ya giderek çalışmalarına başladığı sırada aralarında görüş ayrılıkları çıkmış, bilhassa üyelerden biri olan Vasilaki Muzurus isimli kişinin entrikası ile İsmail Kemal Bey'in⁸ ayrılması sonucunda cemiyet dağılmıştır.⁹ Alemdar gazetesine göre bu mahkumiyet Bursa ve Konya'daki görevlerinden sonra verilmiştir. Gazete burada bilgilerin sırasını karıştırmış olmalıdır. Çünkü arşiv kayıtları bu mahkumiyetin 1901'de olduğunu göstermektedir.¹⁰

Lütfi Bey yukarıda belirttiğimiz eğitimi haricinde Paris Dârülfünunu'nda altı yıllık eğitimin ardından hukuk bölümünü bitirmiş ve bu alanda bir doktora tezi hazırlamıştır; ayrıca

-
- 5 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*, 01796.00004.002, 9 Ağustos 1901.
 - 6 *BOA, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı* (HR.SYS).01796.00004.001, 25 Ağustos 1901. Bu iki Fransızca belgeyi çeviren Erden Akbulut'a teşekkür ederim.
 - 7 II. Abdülhamid döneminin önemli devlet adamlarından olan Müşir Recep Paşa, Bağdat, Selanik-Kosova, Şam, Trablusgarp gibi yerlerde başta askeri olmak üzere kimi sivil görevler üstlenmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Harbiye Nazırlığı'na atanmışsa da göreve başladıktan kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulnasır Yiner, *Müşir Recep Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı (1842-1908)*, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2006.
 - 8 II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet devirlerinin önemli devlet adamlarındandır. Kaynaklarda "*Avlonyalı İsmail Kemal*", "*İsmail Kemal Vlor*" olarak da yer almaktadır. Paris Sefereti Ateşeliği, Rusçuk Mutasarrıflığı ve Trablusgarp Valiliği gibi görevlerde bulunmuştur. 1900 yılında yurtdışına kaçtı. İki yıl sonra Paris'te Abdülhamid'i devirmek için toplanan Jön Türklerin arasında katılan Arnavutlardan oldu. II. Meşrutiyetin ilanından sonra Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın kuruluşunda rol oynamış ve içinde yer almıştır. Ayrıca 1912'de Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmesinde oldukça etkili olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Burak Birecikli, "Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)", *Akademik Bakış*, C. III, Sayı: 5 (Kış 2009), s. 95-122; Cahit Telci, "İsmail Kemal Bey Hakkında Avusturya Devlet Arşivinde Bulunan Bir Mektup", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: I (1996), s. 185-191.
 - 9 Doktor Lütfi, *Siyaset-i Milliye ve İktisadiye*, s. 7.
 - 10 Birinci, gazetenin Lütfi Bey'in hayatı ile ilgili bilgileri kendisinden aldığı açık olduğunu belirtmiştir. Ancak Lütfi Bey'den şayet böyle bir bilgi almış olsa kendisinin mahkum olduğu tarihi yanlış hatırlamasının pek olası olamayacağı aklı gelmektedir.

kendisinin 1904'te ulûm-u siyasiye mektebi talebesi olduğu bilinmektedir.¹¹ Alemdar gazetesinde ise, 2 Mart 1902'de başeliye, 15 Aralık 1903'te lisaniye diploması ve 10 Nisan 1907 tarihli, 52 numaralı hukuk doktoru diplomasını aldığı belirtilmiştir. 30 Kasım 1905'te, yani öğrenimine devam ettiği esnada ise Paris baş şehbenderliğine tayin edilmiştir.¹²

İbrahim Temo, Prens Sabahaddin'in babası Damat Mahmud Paşa'nın Paris'teki cenaze töreninde "Yaşasın Hürriyet, kahrolsun despotizm!" diye bağırınca Fransız polisleriyle sorun yaşamıştır. Temo bu sorun üzerine yanında bulunan Paris'te kız kardeşi ile birlikte firari olarak öğrenim görmekte olan Dağıstanlı Şeyh Şamil'in torunlarından Dr. Lütfü Bey ile mezarlıktaki anıtların arasından çıkarak o çevredeki evine gittiklerini belirtmiştir.¹³ Burada bahsi geçen Dr. Lütfi ile çalışmamızın konusu olan Dr. Lütfi'nin -Cüneyd Okyay'ın da belirttiği gibi¹⁴- aynı kişi olma ihtimali yüksektir.

1908 tarihine gelindiğinde ise Lütfi Bey'in Paris Dârülfünunu'nda İslam hukuku üzerine dersler verdiği, aynı yıllarda hem Türkçe hem Fransızca olarak Moniteur Ottoman isimli bir gazete çıkardığı görülmektedir.¹⁵ I. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra, 29 Temmuz 1908'de Fransa'daki "Türk Liberalleri" adına sürgün olarak buldukları Fransa'ya teşekkür etmek için yayınlanan bir bildiri Doktor Lütfi imzasıyla çıkmıştır. Bu bildiri de, farklı dinlere mensup olmalarına karşın hiçbir dogmatik tartışma ile ayrılmadıkları, kendisinin bütün vatandaşlarınca verimli ihtilallerin klasik ülkesi Fransa ve başına teşekkür etmekle görevlendirildiği belirtilmiştir. Taha Toros bildiri de imzası olan Doktor Lütfi'nin Ahmet Rıza kadar Prens Sabahaddin'i de benimseyen, ülkeye döndükten sonra politikayla ilgilenmeyip eğitim alanında çalışan biri olduğunu ifade etmiştir.¹⁶

1908 seçimleri için İzmir'deki seçim hazırlıklarını İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meşhur isimlerinden Doktor Nazım'ın yürüttüğünü belirten Lütfi Bey, İzmir halkının Doktor Nazım'dan kuşkulanası üzerine kendisini telgrafla Avrupa'dan İzmir'e davet ettiğini ve mebus namzetlerini belirlediğini ifade etmiştir. Lütfi Bey bu davet üzerine İzmir'e gelmiş, hatta seçimlerde İzmir'den mebus adayı olmuştur.¹⁷

11 Doktor Lütfi, *Fikr-i Islahat*, Cenevre, 1904, Künye sayfası. Lütfi Bey'in doktora tezinin adı "La Politique Sanitaire Internationale"dir. 225 sayfalık bu tez 1906 yılına ait olup "Z.I. Loufi" adını taşımaktadır. Lütfi Bey'in eşine ithaf ettiği tezinin Ahmet Rıza adına imzalanmış bir kopyası Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde, bir nüshası Milli Kütüphane'de bulunmaktadır. Ayrıca eşinin de 1920 tarihli Fransızca bir eseri Paris Milli Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Bkz. Ali Birinci, "Dr. Lütfi Hakkında", s. 23; *Milli Kütüphane Kataloğu*, Yer No: 2014 A 14472.

12 "Lütfi Bey'in Tercüme-i Hali", *Alemdar*, s. 1.

13 *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*, Arba Yayınları, İstanbul, 2000, s. 150.

14 Cüneyd Okyay, "Dr. Lütfi'ye Dair", *Toplumsal Tarih*, Sayı 22 (Ekim 1995), s. 62.

15 Doktor Lütfi, *Milliet ve Hükümet*, İstanbul, 1324, Kapak sayfası; "Lütfi Bey'in Tercüme-i Hali", *Alemdar*, s. 1.

16 Orhan Koloğlu, "Osmanlı Telgraf ajansının Kurucusu Salih Gürcü", *Tarih ve Toplum*, Sayı 134 (Şubat 1995), s. 70.

17 Doktor Lütfi, "Nuruosmaniye'den Süleymaniye'ye", *Mizan*, 10 Teşrinievvel 1335, s. 1.

1908 seçimlerinde İzmir’den altı mebus meclise gönderilmiştir. İttihatçı etkisinin yoğun olduğu bu seçimlerde İzmir’den 23 Türk, 8 Rum, 5 Yahudi, 2 Ermeni olmak üzere toplam 38 kişi aday olmuştur. Bu adaylar arasında yer alan Doktor Lütfi’nin isminden Fevzi Çakmak bir çalışmasında bahsetmiştir. Kendisi Doktor Lütfi’den Hizmet gazetesinin 5 Kasım 1908 tarihli sayısına yaptığı referansla “*Doktor İsmail Lütfü Bey*” olarak bahsetmektedir.¹⁸ Ancak Çakmak’ın çalışmasının bir sonraki sayfasında bir doktora tezine yapılan referansta ise bu sefer “*Doktor Lütfi*” olarak geçtiği görülmektedir. Atıf yapılan bu teze bakıldığında İzmir seçimlerinde aday olan kimi kişilerin ya yerel gazete sahiplerine ya da başyazarlarına yazılar yollayarak kendilerini halka tanıtmaya çalıştıkları bilgisi yer almakta ve bu kişilerden biri olarak Doktor Lütfi gösterilmektedir. Bu tezin referansı da yine Hizmet gazetesinin aynı nüshasıdır.¹⁹ Alemdar gazetesinde de İsmail Lütfi şeklinde bahsedilmesi, aynı kişilerin söz konusu olduğunu ama kaynaklarda genellikle ilk adının geçmediğini ortaya koymaktadır.

Doktor Lütfi, seçim programında; mebus olacağı şehrin özel çıkarlarını korumayı en mukaddes görev olarak gördüğünü, memleketinin şan ve şerefini arttırmak, sorunlarını ve işlerini halletmek için bütün gücüyle çalışacağını, milletin hakimiyeti ve hükümetin selametine zarar verecek bütün taarruzlara ve teşebbüslere karşı duracağını vaat etmiştir. Programının İzmir ile ilgili olan kısmında ise; şehre tıbbiye, hukuk ve ticaret mektepleri kurulması, sokakların genişletilmesi ve aydınlatılmasının sağlanması, ulaşım için elektrikli tramvayların kullanılması ve şehrin ticari hayatını geliştirmek için çaba sarf edeceğini ifade etmiştir.²⁰ Seçimler 12 Kasım’da belediye binasında gerçekleştirilmiş, Doktor Lütfi 14 oy aldığı için mebus seçilememiştir.²¹ Lütfi Bey, İzmir’e bağlı kazalarda çoğunluğu kazanmasına rağmen Doktor Nazım ve Doktor Tevfik’in entrikaları yüzünden seçimi kazanamadığını öne sürmüştür.²²

Lütfi Bey, 1909’daki tensikat hadisesinde 11. madde nedeniyle memuriyetten uzaklaştırılmış; ancak Tetkik-i Tensikat Komisyonu ve Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi memuriyetine engel bir durumun olmadığına hükmederek yeni bir göreve başlayana kadar mazuliyet maaşı almasına karar vermiş; ayrıca kendisini siyasi mağdurlardan saymış ve

18 Fevzi Çakmak, *İzmir’in Siyasi Hayatında Seçimler (1908-1945)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 25.

19 Serhan Kemal Saygı, *Meclis-i Mebusan’da İzmir Mebusları 1908-1918*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 2014, s. 36.

20 Serhan Kemal Saygı, *Meclis-i Mebusan’da...*, s. 37-38.

21 Fevzi Çakmak, *İzmir’in Siyasi Hayatında Seçimler (1908-1945)*, s. 30; Serhan Kemal Saygı, *Meclis-i Mebusan’da İzmir Mebusları 1908-1918*, s. 39.

22 Doktor Lütfi, “Nuruosmaniye’den Süleymaniye’ye”, s. 1.

Avrupa'da firari olarak kaldığı süre emekliliğine sayılmıştır.²³

1910 yılında Lütü Bey hakkında bir yolsuzluk soruşturması yürütülmüştür. Geniş bir soruşturma raporu hazırlayan Rüstem Bey, Lütü Bey'in Paris konsolosluğu esnasında kimi önemli evrakı çaldığı, bazı suiistimallerde bulunarak devletten haksız kazanç edindiği ve ceza alması gereken faaliyetlerde bulunduğunu belirtmiştir. Dönemin Fransa Büyükelçisi Naum Paşa raporu Hariciye Nazırı'na göndererek Ahmet Rüstem Bey'den önce Lütü Bey ilgili tahkikat yapan İstanbulian Efendi'den haberi olmadığını; fakat kendisi İstanbul'da olduğu için istenirse bilgi alınabileceğini, ancak esas olarak Rüstem Bey'in raporundan bir karara varılabileceğini ifade etmiştir.²⁴ Yine bu sıralarda İttihatçıların Lütü Bey'i ortadan kaldırma kararı aldığı, fakat Fransa'da olduğu için bunu gerçekleştiremediklerini, hakkında birkaç sene boyunca çeşitli tezvirnameler hazırlanmışsa da Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi'nin Lütü Bey hakkında öne sürülenlerin bir isnat olduğuna karar verdiğini Alemdar gazetesinden öğreniyoruz.²⁵ Belki kendisi hakkında yürütülen soruşturma da bu sürecin bir parçasıydı.

I. Dünya Savaşı arifesinde Osmanlı-Fransa ilişkilerini geliştirmek amacıyla Cemal Paşa'nın girişimleriyle -önce İstanbul şubesi- kurulan Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti'nin 13 Haziran 1914'teki Paris şubesinin ilk genel kurul toplantısında Paris eski başkonsolosu sıfatıyla Lütü Bey cemiyetin amaçlarını belirten bir konuşma yapmıştır. Ayrıca cemiyetin Paris şubesinin genel sekreterlik görevini de üstlenmiştir.²⁶ Yine cemiyetin kurulmasıyla aynı amaç doğrultusunda Cemal Paşa'nın Fransa'ya gerçekleştirdiği seyahatte 5 Temmuz'da kendisini Paris Garı'nda karşılayanlar arasında cemiyetin Paris şubesinin kâtibi sıfatıyla Lütü Bey de yer almıştır.²⁷

I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin Çanakkale cephesinde uğradığı yenilgi sonrasında Türkler aleyhine oluşan hava nedeniyle İsviçre'ye giden Lütü Bey, Mondros Mütarekesi imzalanana kadar Lozan'da kalmış, mütarekenin ardından İstanbul'a

23 "Lütü Bey'in Tercüme-i Hali", *Alemdar*, s. 1.

"Lütü Bey'in Tercüme-i Hali", *Alemdar*, s. 1.

Birinci, Lütü Bey'in 30 Kasım 1908'de İstanbul'a döndüğünü belirtmişse de ne Alemdar gazetesinde böyle bir tarih yer almaktadır ne de diğer kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlanmıştır.

24 Şenol Kantarcı, "Osmanlı'da Onurlu Bir Diplomat ve Milli Mücadele'nin Önemli Bir Siması: Ahmed Rüstem Bey", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 42 (Kasım 2008), s. 254-255.

25 "Bir Hakikat", *Alemdar*, 10 Temmuz 1335 (1919), s. 1.

26 Salih Tunç, "I. Dünya Savaşı Yaklaşırken Osmanlı-Fransız İlişkilerinde Yakınlaşma Girişimleri: Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti ve Cemal Paşa'nın Paris Seyahati", *OTAM*, Sayı: 25 (Bahar 2009), s. 192-193.

27 Salih Tunç, "I. Dünya Savaşı...", s. 196. Birinci, Tark Zafer Tunaya ve Fethi Tevetoğlu'ndan naklederek her ne kadar cemiyet ile ilgili diğer bilgileri doğru vermişse de cemiyetin 1919 yılında kurulduğunu belirtmiştir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere bu tarih yanlıştır. Bkz. Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 60.

gelmiştir.²⁸ 23 Nisan 1919'da emekli olan Kasım İzzeddin'in yerine Hudud-u Sıhhiye Müdürü olmuştur.²⁹ Ancak Hudud-u Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'ne tayin edilmesine rağmen İngiliz denetleyici Tompson ile Baş Tercüman Ryan isimli kişiler Bab-ı Ali'ye gelerek Lütfi Bey yerine kendi adamlarından birini tayin ettirmiştir.³⁰ Alemdar gazetesi ise, 20 Nisan tarihli bir haberde en mümtaz hariciyecilerden biri olarak nitelendirdiği Dr. Lütfi'nin Sıhhiye Nezareti Vekaleti'ne tayin edileceği bilgisini vermiştir. "İktidarı ve meziyeti herkesçe malum olan" Lütfi Bey'in bu görevde barış yapılarına kadar kalacağı, barış anlaşması yapıldıktan sonra önemli hariciye sefaretlerinden birine tayin edileceği belirtilmiştir.³¹

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine İstanbul'daki İzmirli, şehirlerini işgalden kurtarmak için izlenecek yolu saptamak amacıyla 20 Mayıs 1919'da Sirkeci'deki Ali Efendi Tiyatrosu'nda bir araya gelmiştir. Yaklaşık 300 İzmirli katıldığı toplantıda altı kişilik bir idare heyeti seçilmiştir. Bu heyette; Hacim Muhittin Çarıklı, Dava Vekili Ahmed Ramiz, Milli Mensucat Müdürü Şükrü, Bahri Sefid Oteli sahibi Rodoslu Ali Bey ve Hilmi Bey ile beraber Lütfi Bey de yer almıştır. İdare heyeti ertesi gün sabah ve öğlen yapılan toplantılarda cemiyetin adının Aydın Vilayeti Muavenet-i Hayriye Cemiyeti olmasına karar vermişse de ilerleyen günlerde üyeler arasında yaşanan görüş ayrılıkları nedeniyle cemiyet bir süre sonra dağılmıştır.³² Hacim Muhittin Çarıklı'nın anlarından toplantının ilk gününden sonra cemiyetin herhangi bir faaliyetinin olmadığı anlaşılmaktadır. Hacim Muhittin, 25 Mayıs'ta Lütfi ve Şükrü Beyler ile görüşmüş, Lütfi Bey'in Avrupa'ya gitmek ve kendisini olduğundan önemli göstermek için propaganda yaptığını öne sürmüştür. Ayrıca Lütfi Bey'in, Ali Kemal Bey'in cemiyet için para vereceğini iddia ettiğini belirtmiştir.³³ 31 Mayıs'ta ise Hacim Muhittin ile Ramiz Bey Zaman ve Vakıf gazetelerinde yayınlanması için bir istifa varakası yazarak cemiyetten ayrılmışlardır.³⁴

Cemiyetin dağılmasının ardından Lütfi Bey, Ekim ayında İstanbul'da Mizan gazetesini neşretmeye başlamıştır. İlk sayısı 8 Ekim 1919'da çıkan gazete Fransız sansürünün Kasım 1919'daki tezkeresiyle kapatılmıştır.³⁵

28 Doktor Lütfi, *Siyaset-i Milliye ve İktisadiye*, s. 9.

29 BOA, *Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa Müdüriyeti (DH.KMS.)*, 65-16/3-1 (22 Recep 337).

30 Doktor Lütfi, *Siyaset-i Milliye ve İktisadiye*, s. 11.

31 "Doktor Lütfi Beyefendi", *Alemdar*, 20 Nisan 1335 (1919), s. 1.

32 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 1. Kitap*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991, s. 274.

33 *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvâ-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 6.

34 *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri...*, s. 7.

35 Doktor Lütfi, *Siyaset-i Milliye ve İktisadiye*, s. 11; *Mizan*, 8 Teşrinievvel 1335, s. 1.

1927-1928 ve 1928-1929 akademik dönemlerinde eğitim gördüğü Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde kimi ücretsiz dersler vermiştir. Kendisi "*Paris Hukuk Fakültesi Doktoru, Tıp Doktoru, Türkiye'nin Eski Paris Başkonsolosu Z.I. Lütfi*" olarak tanıtılmıştır. 1927-28 döneminde verdiği derslerin 26 Mart 1928 Pazartesi günü saat 17.00'da 1. Amfi'de başlayacağı ve her Pazartesi aynı saatte yapılacağı belirtilmiştir. "*Türkiye Cumhuriyeti'nin Yeni Kanunları*" üst başlığı ile verdiği derslerin ana konuları şu şekildedir: Türkiye'de Müslüman Hukukun Sona Erme Nedenleri-Mevcut Yasaların Kaynakları-Yargı, Aile ve Devletin Düzenlenmesi-Ticaret Hukuku: Şirketler-Yeni Kanunların Yasal ve Uluslararası Sonuçları.³⁶

1928-1929 döneminde verdiği dersler ise 30 Ocak 1929 Çarşamba günü saat 16.00'da 1. Amfi'de yapılmış ve her Çarşamba aynı saatte devam etmiştir. Bu dönemki derslerin üst başlığı "*Türkiye Cumhuriyeti'nin Yeni Ticaret Mevzuatı*" olup ana başlıkları da şunlardır: Cumhuriyet Öncesi Ticaret Rejimi-Ulusal Ticari Mevzuatın Birleştirilmesi-Uluslararası Anlaşmalar-Yabancı Şirketleri ve Sigorta Şirketlerini Düzenleyen Mevcut Yasalar-Türkiye ve Milletler Topluluğu-Uluslararası Ticaret İlişkilerini Basitleştirme Çabaları.³⁷

Lütfi Bey'in 1924 tarihli Siyaset-i Milliye ve İktisadiye isimli eserinden önce basılmış diğer eserleri sırasıyla şunlardır: Anadolu'da Vefeyat (Türkçe), İttihad-ı İslam (Türkçe), Fikr-i Islahat (Türkçe), Millet ve Hükümet (Türkçe), Türkiye'nin Halet-i Siyasiyesi ve Zümre-i Ahrar (L'etat Politique de la Turquie et le Parti Liberal), (Fransızca, Paris-1903)³⁸, Beynelmillel Siyaset-i Sıhhiye (Fransızca), Mukaddime-i Hukuk-u İslam (Fransızca). Söz konusu eserinden sonra basılacak eserleri ise şunlar olarak gösterilmiştir: Cumhuriyet ve Halkçılık, Mücadele-i Milliye ve Mücahidlerimiz (Türkçe ve Fransızca), Cumhuriyet ve Muhalefet-i Meşru'.³⁹

Toplumsal Tarih dergisinde Dr. Lütfi ile ilgili çıkan ilk yazıda Lütfi Bey'in Millet ve Hükümet adlı eserinin çevirisi verilmiştir. Söz konusu eser önce Paris'te, daha sonra çeşitli düzeltmelerle İstanbul'da basılmıştır. Yazar, çalışmanın dipnotunda Emir Bedirhan isimli bir eserde Lütfi Bey'e ait olabileceğini ifade etmiştir.⁴⁰ Bunun üzerine yine aynı derginin bir başka sayısında yer alan bir makalede *Emir Bedirhan* isimli

36 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30.10.00.00/244-648-25-1.

37 *BCA*, 30.10.00.00/244-648-25-2.

38 Mehemed Malmisanij, "Emir Bedirhan Kitabı ve Yazarı", s. 64.

39 Doktor Lütfi, *Siyaset-i Milliye ve İktisadiye*, s. 32.

40 Mustafa Şahin, "Millet ve Hükümet", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 9 (Eylül 1994), s. 49-50.

kitabın yazarının değil ama naşirinin adının Lütfi olduğu, ancak bu Lütfi'nin -bu çalışmanın da konusu olan- Dr. Lütfi olamayacağı kanıtlarla ortaya konmuştur.⁴¹ Lütfi Bey ile ilgili en ayrıntılı bilgiyi edindiğimiz yazı bu derginin 18. sayısında çıkan Ali Birinci'ye aittir.⁴² Cüneyd Okyay ise Lütfi Bey'in Siyaset-i Milliye ve İktisadiye isimli eserinin özeti mahiyetinde bir çeviri sunarak Lütfi Bey ile ilgili bilgilere katkı yapmıştır.⁴³

Lütfi Bey'in aşağıda günümüz Türkçesine aktarılan bu eserinin Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Kütüphanesi⁴⁴ ve Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonu'nda birer nüshası mevcuttur. Bu çalışma için her iki nüshadan da faydalanılmıştır. Zira Seyfettin Özege Koleksiyonu'ndaki nüshanın sonunda Lütfi Bey'in basılmış ve basılacak eserlerinin bir listesi varken TBMM'deki nüshasında bu yoktur. Ayrıca bir nüshada silik çıkan ve bu yüzden okunamayan bazı kelimeleri diğer nüshadan okumak mümkün olmuştur. Ancak yine de her iki nüshada da silik çıkmasından dolayı okunamayan bir kelime“.....” işareti ile gösterilmiştir. Köşeli parantez içerisindeki kelimeler ise metindeki Osmanlıca kelimelerden bazılarının günümüz Türkçesindeki karşılığı olup okuyucunun metni anlamasını kolaylaştırmak için tarafımızca eklenmiştir. Ayrıca metinde ayrı ayrı yazılmış kimi paragraflar konu ve anlam bütünlüğü göz önüne alınarak yine tarafımızca birleştirilmiştir. Bazı paragrafların aralarında yer alan Ayyıldız işareti ise eserin orijinalinde yer aldığından aslına sadık kalmak amacıyla tercüme edilmiş haline de eklenmiştir.

Görüldüğü gibi Lütfi Bey'in hayatı ve faaliyetleriyle ilgili hala boşluklar mevcuttur. 1990'lı yıllardaki Toplumsal Tarih dergisindeki yazılar ile kendisi ve bazı faaliyetlerinden haberdar olduğumuz, gerek yukarıda aktardığımız bilgiler gerek çevirisini sunduğumuz eseriyle bunlara belirli bir ölçüde katkıda bulunduğumuzu ümit ettiğimiz Lütfi Bey hakkında ilerleyen zamanlarda yapılacak benzer çalışmalar ile daha fazla bilgi edinilebilecek ve görüşleri hakkında daha derinlemesine yorumlar yapılabilecektir.

41 Mehemed Malmisanij, “Emir Bedirhan Kitabı ve Yazarı”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 12 (Aralık 1994), s. 63-64.

42 Ali Birinci, “Dr. Lütfi Hakkında”, s. 23-24.

43 Cüneyd Okyay, “Dr. Lütfi'ye Dair”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 22 (Ekim 1995), s. 60-62.

44 Bu eseri yüksek lisans döneminde seminer ödevi olarak vererek ilk defa Lütfi Bey ile tanışmaya vesile olan ve bu çalışmanın tabir-i caizse tohumlarını atan hocam Nejdî Bilgi'ye teşekkür ederim.

Türkiye Cumhuriyeti
Siyaset-i Milliye ve İktisadiye

Müellifi:
Paris Baş Şehbender-i Sabık
Doktor Lütfi

Paris ulûm-u siyasiye mektebinden mezun, Paris Dârülfünunu Hukuk Fakültesi'nin lisansiyeye diplomasıyla ulûm-u siyasiye ve iktisadiye doktora rûsunu haiz ve tabib

Birinci Tab'
S. C.
118

Matbaa-ı Milli
İstanbul-Cağaloğlu yokuşu numara 38
1340

Türkiye Cumhuriyeti
Siyaset-i Milliye ve İktisadiye

Müellifi:
Paris Baş Şehbender-i Sabık
Doktor Lütfi

Paris ulûm-u siyasiye mektebinden mezun, Paris Dârülfünunu Hukuk Fakültesi'nin lisansiye diplomasıyla ulûm-u siyasiye ve iktisadiye doktora rûûsunu haiz vetabib

Birinci Tab'

Matbaa-ı Milli
İstanbul-Cağaloğlu yokuşu numara 38
1340

Doktor Lutfi Bey

Cumhuriyet ve halkçılık – İhtilafat-ı nesliye ve lisaniyenin siyaset-i umumiye ve iktisadiye üzerindeki tesiri – Bir milletin yaşayabilmesi neye mütevaffıktır [bağlıdır] – Türk vatanperverleri – Fırka-i ahrarın adem-i muvaffakıtına sebep ne? – Anasır-ı gayr-i Müslimenin Türkiye’ye ve Türklüğe olan mazarratları [zararları] –Muzurus Dikis ve hembası [arkadaşları]– Osmanlı İmparatorluğu’nun siyaseten ve iktisaden iflasına sebep nedir? –İttihat ve Terakki ve Hürriyet ve İtilaf – Millicilik nasıl başladı? –Erzurum ve Sivas kongreleri – Son inkılap nasıl doğdu? – Milletlerin teracim-i ahvali –Cemiyet-i ibtidaiyede milletler –Ezmine-i kadimede [Eski çağlarda] hükümdarlar mutlakiyet-i idare ve hakimiyet-i milliye –Bir milletin terakkî ve tealisi [ilerlemesi ve yükselmesi] neye mütevaffıktır?

Cumhuriyet; hakimiyet-i milliye usulüne istinad eden en müterakki milletlerden halkçılık^{45*} ve “demokrasi” prensiplerini müdrük ve bu esaslara müstenid kavanin ile teşkilat-ı iktisadiyesine sahip memleketlere mahsus mütekamil bir şekl-i hükümettir.

Bir memleketin teşkilat-i iktisadiyesi o memleketin istiklaliet-i siyasiyeye mazhariyetiyle mümkündür. Yani bir milletin teşkilat-ı iktisadiyesi o milletin hakimiyet-i siyasiyeye malik olmasına, ceddi, müstakil bir devlet şeklini alabilmesine mütevakıftır.

Anasır-ı muhtelifeden mürekkeb olan Osmanlı İmparatorluğu’nun istiklal-i siyasi ve iktisadisine mani olarak ihtilafat-ı nesliye ve lisaniyeden ziyade din meselesi ona soruluyordu.

Türkler yalnız Kuran-ı Kerim’in ahkâmını bilatağyir [değiştirmeden] kabul, Bab-ı Ali hükümeti de teşkilatını dine istinad ettirerek terakkiyat-ı hazıra-ı medeniyeyi kavaid-i dünyaya muhalif addettiğinden anasır-ı Hıristiyanıye bundan mutazarrır oluyor [zarar görüyor] deniliyordu. Bunu vesile ittihaz eden düvel-i ecnebiye Türklerin tümünden ve terakkisine mani olmak için memleketimiz hakkında oynadıkları teşvikat-ı hafıye rolleri ile anasır-ı Hıristiyanıyeyi aleyhimize kıyam ettiriyor [ayaklandırıyor] ve Osmanlı İmparatorluğu’nun inkisamına [bölünmesine] çalışıyorlardı ki Sisam, Cebel-i Lübnan, Karadağ, Bulgaristan ilh... gibi memalikin Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılması bu politikanın neticesidir. Hatta vaktiyle Avrupa siyasi taksimatı da milletleri Hıristiyanlık ve Hıristiyanlık harici namlarıyla tefrik eylediğinden [ayırıldığından] Türklere karşı bir nevi adavet [düşmanlık] politikası takip olunuyordu.

İhtilafat-ı nesliye ve lisaniyenin bir milletin siyaset-i ve iktisadiyesi üzerine olan tesiri o memlekette meskûn anasırın vicdan-ı milli ve hissiyat-ı milliyelerinin

45 * Cumhuriyet ve halkçılık namındaki eserimizde tafsilat verilecektir.

derecesiyle mütenasiptir [uyumludur]. Maattessüf Osmanlı İmparatorluğu'nda bu meseleye ehemmiyet verilmemesi Osmanlı anasırlarının, hatta Müslüman olanlardan bazılarının Türkiye'den ayrılarak birer idare-i mümtaze [imtiyazlı idare] teşkil etmelerine sebep olmuştur. Her şeyde olduğu gibi bu ihtilafat-ı nesliye ve lisanîye nazariyesinin de istisnaları vardı ki buna İsviçre düvel-i müttehidesi [birleşik devletleri] büyük bir misal irae edebilir [gösterilebilir].

İsviçre'de öyle kuvvetli bir hissiyat-ı milliye vardır ki ihtilafat-ı diniye ve lisanîye ve hatta bazen ihtilafat-ı siyasiyeye rağmen heyet-i müttehidenin mevcudiyeti asla mevki-i bahse konmamış ve orada siyasi ve iktisadi şayan-ı hayret bir faaliyet-i hayatiye meşhud olagelmıştır [gözlenegelmiştir]. Çünkü bir memleketin kanun-u terakkiyi takip edebilmesi, yani yaşayabilmesi için o memlekette:

Evvela: Vahdet-i hissiye ve hissiyat-ı milliye,
 Saniyen: Muhabbet-i vataniye,
 Salisen: İstidad-ı terakki,
 Rabian: Menafi-i şahsiyenin menafi-i umumiyyeye fedası,

Hamsen: Adalet-i içtimaiyyeye ait bir vahdet-i hissiye gibi bir takım şeraitin bulunması ve o milletin kendi ihtiyacat-ı asliyesini harice, ecanibe [yabancılara] muhtaç olmaksızın kendi muhitinde tedarik ve mahsulât-ı ibtidaiyesini bizzati' mâl edebilmesi gibi evsafın [vasıfların] vücudu lazımdır. Bu evsaf, bu şerait dahilinde birer kanun tahvil ve inkılap takip ederek feyz almış, ilerlemiş olan Avrupa memalik-i mütemeddinesi [uygar Avrupa ülkeleri] gibi memleketimizin de bu feyzden, bu terakkiden hissedar olabilmesi, bizde de halkın bu ihtiyacat, bu şerait hakkında bir fikir edinmesi için Türkiye'de dahi yarım asırdan beri inkılap nişaneleri başlamış ve bu meyanda memleketine cidden hizmet etmek isteyen ve hatta bu büyük maksat uğrunda feda-yı hayat eden birçok vatanperverler de yetişmiştir.

Bir milletin tenviri [aydınlatılması], terakkisi emrinde en ziyade hizmet edenler o memleketin zümre-i ahrarı olduğundan biz burada Türk vatanperverlerinin son yirmi beş senelik şeklini ve hizmetini kısacık gözden geçirmek isteriz.

Filhakika bundan yirmi beş sene evvel bizde teceddüd [yenilik] ve terakki fikirlerine çağır açan erbab-ı kalemin yazılarına karşı vicdan-ı milli büyük bir iştiyak [şevk], büyük bir rağbet göstermeye başlamış ve bu hâl fikr-i hareketi, fikr-i feyz ve terakkiyi ezhan-ı umumiyyede [umumi zihinleri] beslemeye başlamıştı. Vicdan-ı umumiyyede bu gibi ekabir-i millete karşı derin bir hürmet, bu zümrenin hissiyat ve efkârına karşı büyük bir inhimak

[düşkünlük], bir rağbet mevcut iken Sultan Hamid'in etrafını kuşatan Bab-ı Ali'yi avuçları içine alan bir takım eşhas mevki-i istibdadın tehdit edilmiş olmasından telaşa düşerek zümre-i hürriyetten bir kısmını yukarıda söylediğimiz şerait-i milliyeden, ezcümle ciddi bir muhabbet-i vataniyenin fıkdanına mebnî [bulunmamasına dayanan] atiyeler [hediye-ler], memuriyetlerle sükûta mecbur ve bu teklifi kabul etmeyenleri cinayet mahkemeleri vasıtasıyla mahkûm ettirmeye başlamış ve bu sebeple bizdeki zümre-i hürriyet gerek harîçe gerek dahilde na-kabil-i itimad [güvenilmesi mümkün olmayan] bir şekil almıştı.^{46*}

Milletin fırka-yı ahrara iltihak eden yabancı, sahte ahrar yüzünden münselib [kalmamış] olan itimat ve emniyeti bilahare Avrupa'ya iltica eden bazı ekabir-i memleketin teşebbüsât-ı ciddiyesiyle 1901'de Paris'te teşekkülüne muvaffak olduğumuz Osmanlı Kongresi neticesinde vatanımızın istiklal-i tammı için ittihaz edilen mukarrerat [alınan kararlar] ve intihab olunan heyet-i daime, Trablusgarp'ta bulunan merhum Recep Paşa'nın dahi iştirakiyle dahili bir hareket-i azime icra edebilecek bir kuvvete istinad etmiş ve dahildeki hareket-i azimeye, inkılabı yakından nezaret etmek üzere Atina'ya giderek işe başlamış iken heyet arasında zuhur eden ihtilafat neticesinde ve bahusus aza meyanında bulunan (Vasilaki Muzurus) namındaki Hıristiyan vatandaşımızın entrikası ve yine bu heyet azasından merhum İsmail Kemal Bey'in ilkaatı [bırakması] neticesi olarak bu cemiyet de dağılıvermiştir. Ahrar-ı memleketin fedakârlığıyla vücuda gelen bu cemiyet Osmanlı anasır-ı Hıristiyanisinden olup gizlice Yunanistan'a hizmet eden bu Muzurus Dikis^{47*} yüzünden hiçbir hizmet görememiştir. Bu cemiyet dağıldıktan sonra ahrar-ı memleket, bir taraftan Sultan Abdülhamit hükümetinin entrikası, diğer taraftan Osmanlı anasır-ı gayr-i müslimesinin desiseleri [oyunları] yüzünden ittihat edemeyerek müteferrik [dağınık] bir surette hizmet-i vataniyelerine devam edegelmişlerdir.

46 *Bu gibi mahkumiyetlerin bir numunesi olmak üzere Dersaadet cinayet mahkemelerinin ilam-ı suret-i musaddakesinin [doğrulanmış] hülâsasını aynen derc ediyoruz.

Dersaadet Cinayet Mahkemesi İlam-ı Hülâsası

Londra'ya firar ile orada fesad-amiz gazete çıkarmak niyetinde bulunduğu ve erbab-ı fesad ile muhabere ettiği iddiasıyla müttehem bulunan [itham edilen] Doktor Lütfi hakkında icra kılınan muhakeme neticesinde merhumun bazı refikasıyla Londra'da Türkçe ve Arapça ve İngilizce olarak fesad-amiz gazete çıkarmak niyetinde bulunduğu ve erbab-ı fesad ile muhabere ettiği ve kendisinin erbab-ı fesaddan olduğu komisyon-u mahsusanın mazbatası mündericatu ile tebeyyün ettiğiinden [anlaşıldığından] merhumun ehl-i fesaddan olmak üzere mücrimiyetine [suçluluğuna] ve kanun-u cezanın elli sekizinci maddesinin birinci fıkrası hükmüne tevfikân müebbeden kalebind edilmesine ve otuz birinci madde-i kanuniye mucibince hukuk-u medeniyeden biliskat mücevvez [caiz görülüp izin verilmiş] emvalinin idare ettirilmesine 4 Ağustos 317 tarihinde bilittifak karar verildiği kayden anlaşılmıştır.

Cinayet Mahkemesi Mührü

İmza

Hulusi

İmza

Baş Katip

Ahmed Nuri

47 *Muzurus Dikis, Harb-i Umumi İbtidasında Paris'te Şerif Paşa ile birleşerek Fransa hükümetine esamisi [isimleri] mahfuz vatandaşlarımız hakkında casusluk etmek suretiyle fenalık ettiği gibi mütarekeyi müteakip de Venizelos tarafından Fener Patrikhanesi'ne müşavir-i siyasi tayin olunarak İstanbul'da senelerce Yunan propagandası idare eylemiştir.

1324-1908 inkılabı, Meşrutiyet'in ilanı suretiyle milletin yüzünü güldürmüş ise de mateessüf İttihat ve Terakki namı altında zuhur eden ve bir nevi çetecilikle icray-ı hükümet eyleyen cemiyet Osmanlı İmparatorluğu'nun siyaseten ve iktisaden iflasına ve milyonlarca evlad-ı vatanın mahvına sebep olmuştur.

1901'de Paris'te inikad eden Osmanlı Kongresi tarafından intihab edilen bir heyetin hiçbir iş görmeden dağılmasına o heyet azasından olan Muzurus Dikis nasıl sebebiyet vermiş ise ilan-ı meşrutiyeti müteakip de İttihat ve Terakki mütehayyizanından [ileri gelenlerinden] ve Meclis-i Mebusan azasından iken memleketimizde milyonlar kazandıktan sonra İtalyan tabiyetine geçen bir Musevi ile Rusya sefarethanesi baş tercümanı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin müşavir-i hassı, yine Musevi Kumandan Mandelstam gibi Türklüğe yabancı muzır eşhas^{48*} koca Osmanlı İmparatorluğu'nun bugünkü hal-i müessifi için en büyük amil olmuşlardır. Bu meyanda Balkan Harbi esnasında Harbiye Nazırlığı makamına getirilen Gabriel Noradunkyan'ı da unutmamak iktiza eder.

48 *Yabancı anasır içinde mahirane bir tarzda Türklerin mahvına çalışanların en kötülere Yahudilerdir. Bu meyanda Emanuel Karasu İtalyanlarla, Rus baş tercümanı Ruslarla, eski hahambaşı – vaktiyle İstanbul'da Amerika sefiri olan Musevi Morgentau'yla birlikte Amerikalılarla, Cavit Bey Fransız Musevi ve fran-masonlar ile çalışmakta idiler. Cavit Bey'in en büyük hamisi Valyom memleketimizdeki Fransız müessesat-ı maliyesine riyaset eden Musevi bir Fransız vasıtasıyla gayet saf ve hissiyatına mağlup Fransızları aleyhimize teşvike çalışmaktadır ki İsmet Paşa'nın Lozan muahedesinin tasdiki hengamında Büyük Millet Meclisi'ndeki bu son zata ait imaları da bu hakikati gösterir.

Cavit Bey'in hemcinsi olan Almanya esbak-ı Maliye Nazırı Doktor Helfrih vasıtasıyla Almanya'da aynı suretle birçok istikrazlar akd eylemiş ve Alman sermayedarlara hazine-i devlet için zararlı ve sermayezadeler için çok karlı şerait ile İstanbul Bayezid, Şişli metropolitanı, Şişli Büyükdere tramvayı ve emsali gibi imtiyazlar vermiş ve bu suretle Alman mehafil-i maliyesinin de Fransız mehafil-i mühimme-i maliyesi gibi müzaheret-i kaviyyesini [kuvvetli desteğini] şahsı için temin eylemiştir. Büyük sermayedarların siyaset-i düveliye üzerindeki nüfuz-u fevkaladesini bilenenler Cavit Bey'in menfaatlerine bu kadar bu kadar hizmet eylemiş olduğu bu büyük sermayedarlar vasıtasıyla icra edebileceği telkinat-ı muzıranın ehemmiyetini takdir ederler.

Hissiyatına mağlup olarak dostunu ve düşmanını tanımak hususunda Fransızların öteden beri devam eden hataları nazar-ı dikkat celb eylemektedir.

Fransa hükümeti Harb-i Umumi esnasında maddi istifade için kendilerine casusluk eden bazı Türk vatandaşlarımızın! ilkaatıyla mecburen Fransa'da kalan Türkler hakkında tedabir-i şedideye [şiddetli tedbirler] tevessül etmiş [başvurmuş] ve bu Türkleri güya İttihat ve Terakki'ye mensup oldukları için bu tedabir-i şedideye mecbur kaldığını ilan eylemiştir. İttihat ve Terakki'nin en büyük ve müteneffiz [nüfuzlu] azasından ve Talat'ın meşhur hasmı Cavit Bey Fransızların bugün en büyük dostları meyânında addediliyor. Bizim gibi Fransa'da tahsil ve yirmi sene ikamet eden hakiki Fransız dostlarının düşman telakki edilmesinde kendilerinin gafletini gösterir ki atide irae ettiğimiz misal buna bir delildir.

Harb-i Umumi esnasında Çanakkale hezimetini müteakip Türkler aleyhindeki galeyan sebebiyle İsviçre'ye geçmiş ve mütarekenin akdine kadar Lozan'da kaldıktan sonra memleketime avdet eylemişim.

Aradan bir sene müürundan sonra bazı Fransız zabitanın aleyhimde idare-i kelim ettiklerini işittim. Bilhare mülga Harbiye Nezareti Hukuk Müşaviri Hirenet Efendi, Fransa hükümeti tarafından aleyhimde bazı tedabire tevessül olduğunu ve bunu Fransız baş tercümanından işittiğini söyledi. Bunun üzerine sefarette gittim, meseleyi sordum. Baş tercüman Mösyö Göiyne meseleyi bittahiksiz Harb-i Umumi esnasında Berlin Baş Şehbenderliği'nde bulunduğunuz sırada Fransa aleyhinde bulunmuş ve binaenaleyh Fransa'ya gidememek üzere siyah listeye dahil olunuz, dedi.

Filhakika, Harb-i Umumi bidayetinde Altıncı Daire-i Belediye Müdürü Hukuk Doktoru Lütfi Bey namında bir zat Berlin Baş Şehbenderliği'ne tayin olunarak mütareke ibtidalarında orada vefat ve cenazesi İstanbul'a nakil edilmiştir. Halbüki Harb-i Umumi esnasındaki Fransa istihbarat idaresi, bazı eşhasın entrikası ile bu Lütfi Bey'i ben zannederek bu yolda bir rapor göndermesi sebep olduğu tezahür eylemiştir.

Bu halde ciddi ve namuslu olup vatanıyla Fransa arasındaki hüsn-ü münasebeti muhafaza ve teyit ve takviyeye sarf-ı mesai eden bizler gibi Türkleri takdire parti mücadeleti dolayısıyla Fransa'da ehl-i vazifedar bulunmaması yüzünden Türkiye'nin yahut Türklerin Fransa'ya düşman addedilmesi gafleti bize mi yoksa Fransa'nın rical-i devletine mi atfedilmelidir?

Mütarekenin akdini müteakip sükût eden İttihat ve Terakki'nin şerrinden kurtulan efrad-ı millet geniş bir nefes almaya başlayacağı bir sırada milletin başına daha püsküllü bela olarak Hürriyet ve İtilaf namı altında musallat olan hamiyet-i^{49*} millete istinad edeceği yerde Türklüğün ve Müslümanlığın hasm-ı bîamanı [amansız düşmanı] olan İngilizlere istinad ederek Meclis-i Mebusan'ı fesih ettirmek, Kuva-yı Milliye'ye halife ordusu namı altında o mecnun Damat Ferit'in ilkaatıyla vatandaşlarımızı yekdiğerine kırdırmak gibi hıyanet-i vataniyeye cüret ve İstanbul hükümetini İngilizlerin eline teslim etmek gibi şayan-ı affı olmayan ceraimi irtikab eylemişlerdi. Büyük memurların azil ve nasbı [tayini] hep İngilizler tarafından icra edildikleri gibi sıhhiye ve polis müdüriyet-i umumiyeleri de tamamen İngilizlerin elinde idi.^{50**} İşte bu gibi hâlât ve anasır-ı ecnebiyenin memleketimiz hakkında besleyegeldikleri fikr-i sakim [sakat fikir] ve İzmir'in işgali gibi milletin hayatına taalluk eden vaka', ruh-u millette derin bir infial uyandırarak sırf Türklerin prensipleri üzerine hakiki bir milliyet politikası takibine mecburiyet hasıl etmiştir.

Bu tehlikelere karşı memleketin müdafaası için ilk defa mücahid-i muhterem Kazım Karabekir Paşa ve refika-yı muhteremesinin teşebbüsüyle Erzurum'da in'ikad eden kongreye o sırada memuren Anadolu'ya geçen Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri de iştirak eylemiştir.

Gazi Paşa hazretleri bilahare Sivas Kongresi'ni akdederek Misak-ı Millimizi tespit ve hiç yoktan ordular vücuda getirmek ve yeniden Anadolu'da bir Türk devleti teşkil etmek suretiyle Yunan ordularını sevgili topraklarımızdan tard ve denize dökmek gibi harikalarla muzafferiyetimizi temin ve milletimizi bugünkü inkılab-ı mes'uda nail etmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin banisi ve ilk reisi olmuştur.

Müşarünileyh ile refika-yı muhteremesinin hizmetini Erzurum ve Sivas kongreleriyle Sakarya, İnönü ilh... muharebelerinin safahatini ve kumandanlarımızın teracim-i ahvalini Türkçe ve Fransızca olarak ayrı bir kitap şeklinde neşredeceğim için şimdilik bu hususta tafsilat vermekten sarf-ı nazar ediyorum.

49 *1335 senesinde neşretmekte iken Fransız sansürünün Teşrin-i Sani 1919 tarihli tezkeresiyle duçar-ı tatil olan Mizan gazetesinin 10 Teşrin-i Evvel 1335 tarihli nüshasında Nur-i Osmaniye'den Süleymaniye'ye serlevhali makalemde bu iki cemiyetin memlekete olan mazarratlarından bahis eylemişim.

50 **Polis müdüriyet-i umumiyesine elyevm [bugün] hal-i firarda bulunan Nureddin ve Hasan Tahsin Beyler tayin ettirilmişti.

Düyun-u Umumiye komiserliğine tayin edilen Ragıp Bey vazifesine mübaşeret edeceği [başlayacağı] esnada Düyun-u Umumiye İngiliz Daineler Vekili Balzat, Bab-ı Ali'ye gelerek bu tayine mani olması, Hudut-u Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'ne tayin edildığım halde İngiliz sansörü Tompson ile Baş Tercüman Ryan Bab-ı Ali'ye gelerek yerime kendi adamlarından birini tayin ettirmesi gibi.

Gazi Paşa hazretleri ve refika-yı muhteremesinin teşebbüsleriyle başlayıp irade-i milliyenin mahsulü ve milletin fedakarlığı semeresi olarak vücuda gelen bu inkılap milletin refah, saadet ve selametini tamamıyla temin edebilmesi siyasi ve iktisadi ıslahata teşebbüsle mümkün olabilir.

Bu ıslahata teşebbüsle beraber inkılabımızın inkılabat-ı fikriye ve maneviyeden doğduğunu ve bundan dolayı ilelebet payidar olacağını bilfiil ispat etmek icap eder. Çünkü devletimizi metin esaslara ve temellere istinad ettirmek mecburiyetindeyiz. Ancak bu gibi sağlam esaslara istinad ederek kuvvet bulan bir devlet, memleketin baises-i hayatı olur ki, bizim de vatan ve milletimiz namına temenni ettiğimiz hakiki inkılap bu misillü inkılapdır. Hükümet-i cumhuriyemizin de buna ehemmiyet vereceği muhakkaktır.

Milletlerin teracim-i ahvali, takip etmiş ve edegelmış oldukları kavanin-i inkılabiye, yani maddi ve manevi tahavvülât [değişimler] tetkik edilirse bu tahavvülâtın bir kısmının bir takım tahavvülât-ı tabiiyeden, yani edvar-ı inkişafiyeden [gelişme devirlerinden] ve diğer kısmının da bir takım tebeddülât-ı mücbireden [zorlayıcı değişikliklerden], yani inkılaptan ibaret olduğu görülür.

İnkişaf, inkılabı intac eder [doğurur] ve bu inkılap da bir inkılab-ı müstakbele mader olacak yeni fikirler tevlid eder. Her yeni fikir bir ihtiyâr ve arzu neticesi olduğu gibi her inkılap da mutlaka bir inkişaf neticesi vukua gelir. Bunu yazmaktan maksadımız, Avrupa ve Amerika'da yapılan propagandalarla iddia edildiği gibi inkılabımız, millete cebren kabul ettirilmiş bir tahavvülden ibaret olmayıp bir devre-i inkişafiyeye neticesi olarak ruh-u milletten doğmuş olduğunu ispat etmektir. Bunun muhassenatını [hayırlı ve yaralı işler olduğunu] vatandaşlarımızın henüz nur-u maariften mahrum olan aksamına kadar teşmil etmek [genelleştirmek] lazımdır. Eğer inkılap milletin mahsül-ü fikir ve sa'yı [çabası] olmaz ve millet, o inkılabın henüz ne demek olduğunu bilmez, anlamazsa teşekkül edecek hükümet hiçbir şeye muvaffak olmadan sükûta mahkum olur. Ve devlet de yalnız bu inkılabı vücud veren birkaç kişinin yedd-i inhisarında kalır ki İttihat ve Terakki hükümeti buna büyük bir misal teşkil eder.

Milletler, cem'iyat-ı ibtidaiyede büyüklerin küçüklere tahakkümü esası üzerine bina edilmişlerdi. Hatta eski Roma'da birçok cemiyetler kendilerine hemcivar ve daha kuvvî olan heyetlere mukavemet edebilmek için birleşerek kesb-i kuvvet eyledikten

sonra senelerce zulm ve istibdadı altında yaşadıkları asilzade cemiyetlerini tarumar etmek suretiyle ilan-ı müsavat eylemişlerdir.

İnsanlar ezmine-i kadimede fıkdan-ı maarife mebni hükümdar ile hükümdarlığın ne olduğunu tefrik edecek kuvve-i mümeyyizeden mahrum idiler. Hususiyle o vakitler, hükümet lafzı yalnız harp zamanında kumanda etmek üzere bir amir intihabından ibaret idi. Mesela, ahali içlerinden bir asker neferini kendilerine amir intihab eder, bu amir ihtiyarlığında kendi oğlunu halef olmak üzere vasiyet ederdi ki hükümdarlığın pederden evlada intikali usulü işte bu suretle başlamıştır. Asya'daki hükümetlerde ise hükümdarlar, vazife-i siyasiyeden başka bir de kıyafet-i ruhaniyeye bürünerek icra-yı saltanat ederlerdi. Hatta yakın vakitlere kadar Avrupa hükümdarları da hakk-ı saltanatını kâmilen bu yolda tevarüs ediyorlardı ki [miras alıyorlardı ki] On beşinci Lui bu kaideye tevfikan 1770 parlamentosunda:

“Biz, ikkil-i saltanatımızı doğrudan doğruya canib-i uluhiyyetten alıyoruz ki zirdestimizde bulunan halkın inkiyad ve itaate mecbur oldukları kavanini vaz’ etmek bilaitba’ ve iştirak bize, yalnız bize aittir...” demişti. İşte bu tarz idareye mutlakiyet ve daha doğrusu istibdat hükümeti tabir olunur.

Hakimiyetin millette olduğuna ve milliyet nazariyelerine istinad eden ve bunu mukavele-i içtimaiye nazariyeleriyle iddia ve ispat eyleyen Jan Jak Russolar ve bu hakimiyet-i milliye usulünün idrak-i beşerden iktibas olduğuna kail olan Mablyler erbab-ı inkılaptan addedilmişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti’ni hakimiyet-i milliye esasları üzerine tesis eden Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleriyle refika-yı muhteremesi, Türk erbab-ı inkılabı meyânında tarihimizde dahi hürmetle yad edileceklerdir.

Bir milletin yalnız hakimiyet-i milliye ve sırf milliyet prensipleri üzerine tealisine hizmet o kadar kolay bir iş değildir. Çünkü bir milletin terakkiyat-ı medeniyesi, o milletin milel-i saire [diğer milletler] ile olan münasebet-i umumiyesinin derece-i vasıtasıyla mebsuten [yaygın olarak] mütenasibtir. Bu münasebetin vesaiki nispetinde ziraat, sanat, ticaret, hülasa servet-i milliye yükseleceği gibi bir milletin milel-i saire ile olan münasebeti nispetinde de o milletin irfanı artar.

Maarifi terakki etmiş bir milletin efradı küre-i alem üstündeki akvamın vaziyet-i tarihiye ve coğrafiyesini, ahval-i iktisadiye ve siyasiyesini, velhasıl kaffeten [tümüyle]

münasebet-i medeniyesini bilir ve ona göre o milletlerle tesis-i münasebet eder. Bu münasebet nispetinde de siyaset-i milliye ve iktisadiyesini fenni bir surette tanzim eyler...

İktisad-ı Milli

İktisad-ı milli fikri – Belçika ve İsviçre'nin tekmlat-ı iktisadiyesi – Muhtelif devletlerin grup halinde birleşmelerine sebep ne? – Son söz kimde? Kuvvay-ı harbiyede mi, yoksa kuvvay-ı iktisadiyede mi? – Türkiye'nin muzafferiyeti ve Yunanistan'ın iflası sebepleri – İki hayat-ı mesele: İstiklal-i siyasi ve istiklal-i iktisadi – İktisad-ı millinin inkişafı için ne yapmalı? – İktisad-ı milliden maksat nedir? – Asya-yı sagiri [Küçük Asya] ve Anadolu – Sanayi-yi milliyemiz yeniden ihya edilemez mi? – Beynelmillel ticaret ve mübadelenin ehemmiyeti – Ecnebi sermayesi – Ticaret muahadesi

Ezmine-i itikada iktisad-ı milli ne demek olduğu bilinmemiştir. Çünkü iktisad-ı milli fikri, teşkilat-ı medeniyenin yanasır-ı hazırdaki [mevcut yüzyıldaki] eşkal-i mütemeddine-i düveliyenin mebd-i te'sisiyle başlamış bir şeydir. Bu da fikr-i siyasi ve fikr-i iktisadi nokta-ı nazarından milliyet namı verilen heyetler ve bu heyetlerin mensup olduğu memleketlere nispetle tehalüf eder ki [farklılık gösterir ki] bu sebepten tekemmülât-ı mezkûra göre asr-ı hazıra kadar tehir etmiştir.

Siyasiyunun iddiasınca: Medeni bir millet; bir lisan-ı mahsusa, vasi' araziye, menabi-i müteaddide [birçok kaynaklar] itibariyle nüfus-u kesireye malik olmalıdır. Nüfus-u kesire, arazi-i vasiye, menabi-i muhtelif bir millet-i müte'addinenin anasır-ı esasıyesindendirler. Ziraate, sınaat-i ameliyeye, ticarete, seyr-i sefaine malik bir millet tekemmül etmiş [tamamlanmış/olgunlaşmış] sayılır. Bununla beraber, nüfus-u kesire, gayet vasi' araziye malikiyet servet-i milliyenin anasır-ı asliyesinden olacağını daima iddia etmekte sahih olamaz.

Yalnız otuz bin kilometre bir araziye malik olan Belçika devleti arazi-i mahsuresi üzerinde o kadar mahdud [kısıtlı] bir memleket üstünde vücudu tasavvur edilemeyecek kadar cesim bir sekene ve azim bir kudret-i iktisadiyeye hakimdir. Nüfusu ancak yedi milyondan ibaret Belçika'da bir milletin mevcudiyeti hakkında temenni edilecek kafi şerait mevcuttur.

Arazisi Belçika'dan daha mahdud ve bu arazisinin bir kısmı azami nakabul imar olan İsviçre'de şubat-ı a'mâlin bazı aksamında gayet mükemmel ve fevkalade sanatkârane ve parlak bir şekl-i iktisadiye tesadüf olunur. İsviçre'de Zürih gibi ipekçilik nokta-ı nazarından en birinci Avrupa mahreç mahsulâtından mahdud olan merakiz-i sınaiyeye [sanayi merkezlerine] tesadüf olunur. Bundan başka ziraattan müteşe'ib olup süt, peynir

imali gibi imale numune-i imtisal olan gayet mükemmel sanayi' mevcuttur ki memalik-i sairede buna benzer teknilata tesadüf kabil olamaz. Bunun için mahdudiyet-i nüfusiye ve araziye bir milletin teknilat-ı umumiyesine mani olacağı nazariyesi her zaman kabil-i tatbiki değildir.

Devletlerin kısm-i azamının iştirak ettiği Harb-i Umumi bize de büyük dersler vermiştir. Bir devletin mücadele-i hayatiyede galebe ile bekasını temine muktezi şerait, iktisad aleminin layıkıyla bilinmesine mütevaftıktır. Harb-i Umumi'ye iştirak etmiş olan devletler, her birinin iktisad-ı milli sahasındaki kifayetsizliğine çâre-sâz olmak üzere bir araya gelerek esna-yı mücadelede sermaye ve vesait-i istihsaliye ve istihlakiye ile [üretim ve tüketim vasıtalarıyla] yekdiğerine mütekabilen muavenet lüzumunu hissetmişlerdir. Devletlerin böyle muhtelif grup halinde birleşmeleri yalnız yekdiğerine karşı azm-i [büyük] ordular çıkarmaya muktezi bir lüzum-u askeri olmayıp bilhassa idame-i hayat ve mücadele için istihsal ve mübadele vasıtalarını birleştirmeye muktezi bir lüzum-u iktisadi üzerine olmuştur. Bunun için son söz orduların kuvvetinde olmayıp yekdiğerine tekabül ettirilen kuvve-yi iktisadiyede idi. Galiba, kuvve-yi iktisadiyesi fazla olup onu hüsn-ü suretle isti'mal [kullanan] ve idare edebilen tarafta kalmıştır. Bu dersler, iktisad nokta-ı nazarından Harb-i Umumi'nin kendisini ilkâ etmiş [atmış] olduğu uçurumdan kurtarmaya muvaffak olan Türkiye için son derece calib-i nazar-ı dikkattir.

Bu muzafferiyet, yalnız kıymeti gayr-i kâbil-i itiraz olan gayur [hamiyetli] ordular ve fedakâr kumandanlar sayesinde olmayıp milletin mukavemet-i iktisadiyesi vasıtasıyla Yunanistan'a meydan-ı harpte olduğu kadar saha-yı iktisadda dahi muvaffakiyetini temin eylemiştir ki Yunanistan iflasa sürüklenmiş ve ordusunun ihtiyacatını tedarikten aciz kalmış ve parasının kıymeti pek düşkün bir hale gelmiştir. Halbuki Türkiye vaziyet-i iktisadiyesini oldukça sabit bir halde bulundurmaya muvaffak olmuştur. Bu netice ise iki vasıta ile istihsal edilmiştir: Evvela memleketin iktisadi servetleri, saniyen kendisinde mefkud olan [olmayan] vesait-i iktisadiyeye kaim olmak üzere dost devletlerin mahirane bir tarzda yardımı...

Bugün Türkiye Cumhuriyet'i iktisad sahasında iki mesele-i hayatiye karşısında bulunmaktadır:

Birincisi; istiklal siyasetini ağır fedakarlıklarla istihsal ettikten sonra istiklal-i iktisadiyesini de temin için vesait-i istihsaliye ve iktisad-ı millisini ilmi ve fenni bir surette

tanzim ve inkişaf ettirmektir. Bu ikinci himmet [çaba], istiklal-i siyasi için yapılan fedakarlıklardan daha ağır ve daha güçtür. Lakin Türkiye Cumhuriyeti ancak memleketin bilimum teşebbüsat ve kuva-yı iktisadiyesinin sürekli gayreti ile istiklal-i iktisadiyesini ecanibe karşı takrîr ve bu sayede istiklal-i siyasisini idame ettirebilecektir.

İkincisi; iktisad-ı millinin inkişafına muktezi mesai-i kâmilelerinin sarfıyla beraber bu hususun beynelmilel ticaret ile te'lifi ve istihlâkat ile istihsalâtın beynelmilel mübadelet ile ikmalî, tabir-i aherle iktisad-ı millinin beynelmilel ticaret, dost devletlerin mübadelet-i ihtiyacatı ile te'lifine muvaffak olmaktır. Çünkü her devlet ne mertebe-i müstakil olursa olsun istihsalâtını mübadele ve kendisinin de mefkud olup sarf-ı nazar edemeyeceği istihsalât ve kuva-yı saire için gerek saha-yı iktisad ve gerek saha-yı siyaside diğere müracaata mecburdur. Onun için Türkiye Cumhuriyeti'nin istiklaline ait olan bu iki meseleyi ayrı ayrı tetkik etmek iktiza eder.

Türkiye Cumhuriyeti İçin Bir İktisad-ı Millinin Lüzum-u Teşkili

İktisad-ı milliden maksat milletin uzviyyet-i iktisadiye-i tammesini [canlı iktisadını eksiksiz] inkişaf ettirerek saadet halini temin etmektir. İş bu cümle-i hükmiyenin vazı'm a'lem-i şöhreşîâr [ünlü eseri] : Her milletin bir uzv-u mahsus-u iktisadî teşkil ettiğini ve alelade terakki ile hal-i hayatta kalması için şubat-ı muhtelif-i istihsâliye ve istihlâkiyesini kendi kendini idare ve bir ecnebi memleketin muavenetinden istiğna edebilecek [yardımına ihtiyaç duymayacak] surette inkişaf ettirmesine vabeste [bağlı] olduğunu irae eylemiştir.

Bilfarz her şube-i istihsalâtında ecanibin muavenetinden sarf-ı nazar edemeyen bir memleket bir ecnebi devletinin arzu ve hevesatına tebaiyete mahbur olacağı gibi o devlet de kendisine istediği şerait-i iktisadiyeyi tahmil edecek [yükleyecek] ve mezkûr memleketin istiklal-i siyasisi esaret-i iktisadisini takiben taht-ı tehlikeye girecektir. Bu hususta Yunanistan şayan-ı dikkat bir numune teşkil etmektedir. Menabi-i ziraaiyeden mahrum, bera taayyüş [yaşamak için] ve diğer devletlere muhtaç ve müstakil bir politika takibi halinde iktisaden muhasara edilerek açlığa maruz olan Yunanistan tam serbest-i iktisadiye ile atisini takibe muktedir olamayarak düvel-i sairenin peşinde koşmaya mecbur olmuştu. Bu vaziyet, memleketin istiklal-i iktisadisini te'mine kâfi menabi-i tabîiye ile cenab-ı hakkın bize bahşetmiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti için aynı merkezde değildir.

Asya-yı sagiri ve Anadolu ezmine-i kadimeden beri Avrupa'nın mebzuliyet [bolluk] anbarı idi. Bundan maada memleketin menabi-i istihsâliyesinde müstamel [kullanılan]

usûl tadil ve ziraati inkişaf ettirerek memleketin ihtiyacatını temin ettikten başka Avrupa'yı bile besleyecek iktidarda olan Anadolu sanayi'den ve seyr-i sefaine muktezi kömürden maada kurşundan bi'litibar gümüşe kadar menabi-i madeniyeye maliktir.

Anadolu, sanayi'-i müterakkiye muktezi şeraiti haiz olup cihanın i'tila-i iktisadisinde [yükselen ekonomisinde] mühim bir rol oynayabilecektir.

Mateessüf, Osmanlı Devleti hükümetleri memleketimizin saadet-i hal-i iktisadisini kâmilen ihmal etmişlerdir. Hükümet-i mezkûre her bir teşebbüs-ü iktisadiyeye mani olan uhud-ı kadime-i iktisadiyeye [eski iktisadi anlaşmalara] binaen elleri bağlı bir adam gibi hiçbir şeye muvaffak olamamışlardır. Mesela dokuzuncu asra kadar güç hal-i idame-i hayat edebilen bazı sanayi'-i milliyeye ve bilhassa Trabzon ile İzmir ve Anadolu'nun birçok kasaba ve köylerinde kadimen bir hal-i müterakkide bulunan san'at-ı nesc [dokuma sanatı], ahali-i mahalliyenin tekalif altında ezildiği bir zamanda mamulat-ı ecnebiye ve bilcümle muafiyet-i rüsumiyeden müstefid [faydalanan] ecnebi tüccarları vasıtasıyla mahvedilmiştir ki hiçbir fert sanayi'-i milliyenin muhafaza ve inkişafı hususunda mesuliyeti deruhte edememiştir.

Rusya dahi vaktiyle aynı vaziyette iken 13. asırda İsveç'e karşı olan kanlı istiklal mücadelesinde muzaffer ve fakat bitap ve serveten mahv olarak çıkmıştı. Harp meydanlarında iktifat edilen [kazanılan] muzafferiyetten sonra Büyük Pier'in ilk işi muzafferiyet-i mezkûreyi temine muvaffak olmasıdır. Büyük Pier, ecanib ile münasebet-i dostanede bulunmakla beraber Rusya'ya ticaret mütehasısları ile mühendisleri biddave sanayi'-i milliyeyi muhafaza ve inkişaf ettirmiş ve sanayi'-i mezkûreyi müceddeden [yenileyerek] ihya ve himaye etmiş ve binaenaleyh Rusya ıslahatının en büyük amili ve kuvve-i iktisadiyesinin tanzimine en birinci müsebbibi olmuştur.

İstiklal-i millisini, ordusunun ve kumandanları ve milletinin fedakâr vatanperverleri sayesinde iktifat etmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ne, aynı kadimen Rusya'ya vaki olduğu gibi saha-yı iktisadda istiklalini temin etmek ve bunu defaten ihya etmek vazifesi tertip etmektedir.

Ziraat ve hayvan yetiştirmek birinci derecede de haiz-i ehemmiyettir. İktisad-ı millinin bu kısmına asri tarz-ı mesaiyi tatbik etmek sayesinde Asya-yı sagiri bitekrar Avrupa'nın mebzuliyet hazinesi halini bilakitap ecnebi un piyasalarından kurtulacaktır. Zeytinyağı imalatı ile tütün, pirinç ve pamuk da aynı şeraite tabidir. Bu maksadı temine muktezi tedabirden gerçi burada uzun uzadıya bahsedilemez ise de asri ziraat usullerine vakıf muallim ve mütehasısların celbi, vilayette ameli ziraat mektepleri vücuda

getirilmesi, âlât ve ziraat makinelerinin köylüye tevzii ve tamiri hususunda atelyeler ihdası gibi teshilat ibrazı [kolaylıklar gösterilmesi] lazımdır.

İpekçilik sınaati ile kozacılığın himayesi lüzum-u şayan-ı zikrdir. Bilhassa hayvan yetiştirmek hususunda beynel-ahali asri bir usulün tamimi, hayvan hastalıklarına karşı mücadele icrası ve malûmat-ı ameliyenin köylere kadar tamim ve neşri iktiza eder.

Ormanlarımızın dahi muntazam bir usule tevfikan idaresi lazımdır. Avrupa'nın inşaat-ı kereste ve traverslere büyük ihtiyacı vardır. Memlekete büyük bir servet temin edebilmek istidadında bulunan iş bu şube-i iktisad şimdiye kadar tamamen ihmal edilmiştir. Orman mekteplerinin mütehasısın taht-ı nezaretinde ıslahı ve Türkiye Cumhuriyeti orman usûl-ü idaresinin yeniden tanzimi ve ormanların muntazam bir usule tevfikan kat'ıyla, kat'iyetten hasıl olan boşlukların yeni garsiyat [ağaçlandırmalar] ile imlası [doldurulması] iktiza eder.

Burada yine Anadolu'nun ihtiva ettiği maden kömürünün pek malum olan derece-i servetinden ve alehusus [özellikle], muntazam bir işletme usulüyle daha mühim neticeler istihsâli mümkün olan Ereğli ve Zonguldak havzasından bahsedilecek değildir.

Anadolu, maden kömüründen maada şimdiye kadar işletilmemiş vasi' linyit madenlerini dahi muhtevidir. Misal olarak Soma ile Afyonkarahisar'ın cenub-i şarkisinde kain Çay linyit madenleriyle Amasya'nın çeltik madenleri irae edilebilir.

Anadolu bilhassa şimdiye kadar hemen işletilmemiş olan menabi-i madeniyesi ile mütemayizdir [kendini göstermektedir]. Zengin krom, antimuan, kurşun, çinko, kömür, bakır ilh... madenler istifade edilmeye müterakkıbdırlar. Bu husus için evvel emirde lüzumu olan sermaye ve makineler mefkud olduğundan dolayı onlardan istifade için mütehasıslara ve sermayeye ihtiyaç olup, onlara suhulet-i kâmile [tam kolaylık] temin etmek iktiza eder. Bundan maada iş bu iki anasır mevcut olsa dahi işletmeden istifadeyi temin edecek yollar mefkuddur. Yollar bir memleketin damarları gibidir. Yolsuz bir memlekette ne ziraat ne sınaat inkişaf ve terakki edebilir. Bu hususta her şeyi yeniden yapmak iktiza edecektir.

İkinci Mesele

Yukarıda da söylediğimiz vecihle iktisad-ı milliye ticaret-i hariciye ihtiyacı ile telif etmek kendi ihtiyacı-ı istihsâliye ve istihsâliyesini temin için mübadele-i beynelmileli teshil etmek ve nihayet bunları dost yahud müttefik devletlerin mübadele ihtiyacı ile telif eylemekten ibarettir. Zira, ne kadar müstakil olursa olsun devletlerin saha-yı

iktisadiyedeki tesanüdüleri [dayanışmaları] prensibi neticesi olan kendi mahsulâtlarını mübadele ve kendilerinde bulunmayan mevadd-ı ibtidaiyeyi elde etmek için yekdiğerlerine müracaat eylemek zaruretindedirler.

Dahili iktisad-ı milli yukarıda da bahsettiğimiz vechle milletin ecnebilere karşı gerek iktisad-ı dahili ve gerekse iktisad-ı haricisi hususunda serbest ve müstakil bulunmak hakkını icap ettirir.

Türkiye Cumhuriyeti, ef'al-i iktisadiyesinin [iktisadi eylemlerinin] serbestisini zincirleyen ve milli bir hayat-ı iktisadiye imkânını izale eden ve elleri ayakları bağlı olarak sade bir mahrec-i iktisadi ve ecnebi devletlerin hemdih beynelmilel bir müstemlekesi haline ifrağ edilen [dönüştürülen] mazinin bütün takyidatından [kısıtlamalarından] lehü'l-hamd kurtulmuştur. Bu ecnebi hükümetleri, eski müstemlekât politikalarını takiben hem eski Türkiye'yi ve hem de kendi müstemlekâtını, mahsulât-ı sınıyelerini pahalıya satmak ve yerli ahalinin mahsulât-ı ibtidâiyelerini ucuz satın almak gibi yalnız kendilerine menafi temin ederek Türkiye'yi ızzar eylemişleridir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyaset-i iktisadiyesi bittabi düvel-i ecnebiyenin bir takım menafini ve iktisab edilmiş mevkilerini rencide etmektedir. Çünkü bundan sonra memleketimizde mevcut olan mevadd-ı ibtidâiyeyi [ham maddeleri] pek dün [düşük] fiyatla alamadıktan maada mamulât-ı sına'iyesinide istedikleri gibi satamayacaklardır. Şimdiye kadar bu mevadd-ı ibtidaiyye memlekette hiç işlenmiyordu veyahud pek az işleniyor ve ham halinde memalik-i ecnebiyeye ihrac ediliyordu.

Havayic-i zaruriyeden [zaruri ihtiyaçlardan] olup memleketimizin muhtaç olduğu sanayi'den en mühimi şeker imalâtı meselesidir. Bu san'at Türkiye'de mevcut değildir. Şeker ihtiyacatımız kâmilen memalik-i ecnebiye ithalâtı ile tatmin edilmektedir. Halbuki şeker Türkiye'de pekâlâ imâl edilebilir. Bu imalât pancar ziraatinin ıslahı ve pancar mahsulâtından şeker istihşâl için fabrikalar ve tasfiyehaneler küşadıyla elde edilebilir. Bugüne kadar buna ait hiçbir iş yapılamamıştır.

İpekçilik san'atı da servet-i milliye noktasından gayet mühimdir. Filhakika Bursa'da dut ağaçları ziraiyeti yapılır, ipek böcekleri yetiştirilir ve ipek kozası istihşâl olunur. Fakat memleketimizde ham ipeği işlemeye kâfi fabrika yoktur, kozalar memalik-i ecnebiyeye ihrac olunur, orada işlenir ve sonra ipekli kumaş şeklinde tekrar Türkiye'ye ithal olunur. Halbuki memlekette ameleyi çalıştırmak, ahaliye bu suretle varidat temin etmek ve aynı zamanda memleketin menabi-i servetini ıslah ve tezyid eylemek için milli mensucat fabrikaları küşad Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin en mühim düşüncelerinden birisi olmalıdır.

Yün ve pamuk mensucatı için de aynı hal variddir. Bundan otuz kırk sene evveline gelinceye kadar Anadolu'nun birçok şehirlerinde mensucat imalâthaneleri, destgâhları [tezgâhları] mevcuttu. Fakat bunlar memalik-i ecnebiyeden ucuz olarak ithal edilen mallara karşı himaye edilemediğinden kapanmaya mecbur kaldılar. Bugün, mazide yapılan hataları tamir için sarf-ı gayret etmek zamanı gelmiştir. Bunun için Anadolu'nun başlıca merakizine şeker ve mensucat-ı numune fabrikaları küşad ederek [açarak] ahaliyi istihsalâta alıştırmak lazımdır. Bu fabrika numuneleri içinde her türlü menabi-i serveti ve şimendifer merkezi olmak itibarıyla de her tarafa kurbiyyeti der-kâr olan [yakınlığı bilinen] Eskişehir'i zikredebiliriz.

Kösele, deri meselesi de gayet mühimdir. Ham deriler bugün kâmilan memalik-i ecnebiyede işlenir ve memleketimizde hemen işlenmez denecek mertebede azdır. Bunun için başlıca merakizde de bağhaneler tesis ve deri mamulâtı fabrikaları küşadı lazımdır.^{51*}

Kereste imâlisân'atı da pek geridir. İş bu imalât içinde kâfi derecede büyük biçkihaneler ve makine ile müteharik [çalışan] imalâthaneleri tesis edilmelidir.

Bakır, demir, kurşun ilh... gibi maden, memlekette sermayenin ve bunları işleyecek tesisatın fıkdanından nâşî [yokluğundan dolayı] ham halinde memalik-i ecnebiyeye ihrac edilmekte.

Muhtasaran [Kısaca] birkaç misal naklettik. Milli iktisadiyatımızı mevki-ifa'ale koymak için umumi ve mufassal [ayrıntılı] planları tertip ve tanzim etmek mütehassıslara aittir.

Bu programı tatbik için yalnız dahilen cehd [çalışmak] ve gayret etmek, şahsi teşebbüslerde bulunmak, sermaye ve mütehassıs tedarik etmek kifayet etmez. Mütehassısları bir araya toplamak, sermayeleri teşvik etmek, inkişaf eden sanayi'i layıkıyla teşekkül edinceye kadar ecnebi rekabetine karşı himaye eylemek için hükümetin muavenetine ihtiyacı kati vardır. İş bu himayeti temin için itihaz olunacak tedabir yani fazla rüsum aleyhinde denilebilir ki memlekette halk için hayat pahalılaşır, memnuniyetsizlik hasıl olur ve milli sanayi'i temin için fedakarlıklar ihtiyarına geçilmekle katlanabilir. Bu itiraz doğru olmakla beraber pek nazik olan himaye silahının ve himayekâr tarifelerin tedricen ve kâmil-i fetanet ve dirayetle ve bu gibi işleri iktidar ve liyakati herkesçe malum olan zevata tevdi'le hüsn-ü netice istihsâlî mümkündür.

51 *Fransız kösele fabrikaları sermayedarlarından mürekkebe bir grup hükümete müracaat ederek on milyon sermaye vaz' etmek suretiyle Beykoz Fabrikası'nı yirmi sene müddetle ve birkaç bin Türk ameleli çalıştırmak ve bir debbağ mektebi açmak ve hasıl olan temettudan sülsünü [üçte birini] hükümete terk ederek Beykoz Fabrikası'nı hakiki bir kösele ve deri müessesesi haline koymayı deruhte eylemişlerse de hükümetçe mesele ehemmiyeti derecesinde tetkik edilmemiştir.

Mevcut olmayan bir şeyi himaye etmek tabîi abes olur ve halkın da doğru olarak te-essürüne sebebiyet verir. Mesela, memleketin ihtiyacatını temine kâfi un istihsâl edilemediği halde una veyahud memlekette hiç şeker imâl edilmediği halde şekere rüsum-u tarh etmek fukara-yı ahaliye bu mevaddı daha pahalı olarak satın almaya mecbur ederek ızrar eylemektedir ki hükümetin düşüneneğime sail denen mühimdir.

Memlekette sanayi’ tedricen inkişaf ve tesis ettikçe mamulât-ı milliyenin ecnebi mamulâtına rekabet edebilmesi için istihsâlâta ikramiye “prim” itası suretiyle sanayi’-i milliyeyi teşvik eylemek lazımdır. Bidayette lazım olan bu ikramiye masarifinin halka bâr [yük] olmaksızın temini için mukabilinde ziynet eşyasına ithalât rüsumu vaz’ edilebilir. Ve sanayi’-i milliyeye tesis ettikçe istihsâlât ikramiyesi yerine aynı cinsten ecnebi mamulâtına himayekâr ithalât tarifeleri tatbik edilir.

Sanayi’-i milliyenin ıslahı dahil-i memlekette rekabetin tesisini ve fiyatların asgari hadde tenzilini mucib olur ve böylece milli sanayi’ nin tevessü müstehlikeleri [tüketicileri] hiçbir suretle ızrar etmez, bilakis masarif-i nakliyeden mutavassıtların -komisyoncuların- hızfindan maada mamûlenin memlekete irsal masarifinden ihracat ve tekrar ithalât dolayısıyla ihtiyar olunan gümrük rüsumundan yapılacak tasarrufat-ı azime sebebiyle memlekette mamûl-ü mevaddın fiyatları diğer ecnebi memlekete ihrac olup orada imâl olunduktan sonra tekrar memleketimize ithâl edilen mevadd fiyatlarından daha ehven olacağından müstehlik ve daha doğrusu fukara-yı ahali bundan müstefid olur ki halk hükümetinin vezâifinden en mühimini teşkil eder. Diğer taraftan, imâl masrafı ve amele ücratı da kâmilen dahil-i memlekette kalacağından bundan halkımız istifade eder. Aynı zamanda sanayi’-i milliyemiz memleketimize istiklal-i iktisadiyesi ve milletimize kendi iktisadi kuvvetini bahş eyler.

Türkiye Cumhuriyeti iktisad-ı milliyeye lazım olan esasatı ita eden ecnebi sermaye ve sanayi’ için birçok seneler daha oldukça mühim bir mahrec teşkil edecektir. Avrupa menafi-i iktisadiyesi bu noktadan şayan-ı memnuniyet hakiki istifadeler temin etmiş olacaklarından Türkiye’yi iktisad-ı milli yolunda her türlü teşebbüsten mahrum bırakan kapitülasyonlar ile mesaidatın lağvı yüzünden kaybedecekleri menafi’ bu suretle derhal telafi eyleyeceklerdir. Bu cümleden olarak hükümet-ı ecnebiye ile dostluk prensiplerine müstenid menafi-i milliyemizle onların menafilerini tevzin edebilecek iktisadi bazı inhisarat usulleri meydana getirebilir.

Gümrük tarifeleri ve hükümet-ı ecnebiye ile akdedilecek ticaret muahedeleri bu esasa bina etmek icab eder.

Hükümete, memleketin dahili ihtiyacat-ı iktisadiyesine göre hariç ile olacak beynelmil siyaset-i iktisadiyeyi tanzim etmek üzere her türlü serbest-i hareket^{52*} bırakmak iktiza eder.

Fiati 20 kuruştur

Müellifin Matbu' Eserleri

- 1-Anadolu'da Vefeyat (Türkçe)
- 2-İttihad-ı İslam (Türkçe)
- 3-Fikr-i Islahat (Türkçe)
- 4-Millet ve Hükümet (Türkçe)
- 5-Türkiye'nin Halet-i Siyasiyesi ve Zümre-i Ahrar (Fransızca)
- 6-Beynelmilel Siyaset-i Sıhhiye (Fransızca)
- 7-Mukaddime-i Hukuk-u İslam^{53*} (Fransızca)

Müellifin Tab' Olunacak Eserleri

- 1-Cumhuriyet ve Halkçılık
- 2-Mücadele-i Milliye ve Mücahidlerimiz (Türkçe ve Fransızca)
- 3-Cumhuriyet ve Muhalefet-i Meşru'

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

52 *Hayat-ı devlete taalluk edip devletin siyaset-i hariciye ve iktisadiyesiyle son derecede alakadar olan bu gibi mesailin, memurin-i mülkiyenin en mühim erkânı, erkân-ı harbi mesabesinde bulunan muktedir hariciye memurları vasıtasıyla tetkik ve tesbiti vecibeden iken rüştiye tahsilini bile yarıda bırakarak vaktiyle hariciyeye intisab eylemiş bazı zevatın eylevm hariciye vekâleti müşaviri unvanıyla muahede işleriyle de meşgul olduğunu Ankara'da bizzat müşahede eyledim. Bu hâl, Cumhuriyet prensip ve menafine külliye mugayir olduğundan hariciye ve iktisad vekilleri ile Büyük Millet Meclisi hariciye ve iktisad encümenleri reisi ve aza-yı kiramının nazar-ı dikkatlerini celb eylemeyi vazife-i vataniyeden ad eyledim.

Memurin-i hariciyeyi siyasi ve idari olarak iki sınıfa ayırarak, birinci sınıfa hukuk-u düvel, tarih-i siyasi, ulûm-u iktisadiye... ilh. de mütehasıs olanları badelferik diğer hariciye memurları ikinci sınıf olarak idari vazifelerde istihdam etmelidir. Bundan başka hariciye ve iktisad vekâletlerine merbut olmak üzere bir ulûm-u siyasiye mektebi kışadı da derece-i vecibededir.

53 *"Müellifin Paris Darülfünunu'nda hukuk-u islam dersi verdiği esnada toplanan takrirlerinden..."

2. Süreli Yayınlar

Mizan, 8 Teşrinievvel 1335.

3. Kitaplar

Bahkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacîm Muhittin Çarıklı'nın Kuvâ-yı Milliye Hatıraları (1919-1920), Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları, 2014.

İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, Arba Yayınları, İstanbul, 2000.

Çakmak, Fevzi: *İzmir'in Siyasi Hayatında Seçimler (1908-1945)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.

Doktor Lütfi: *Fikr-i Islahat*, Cenevre, 1904.

Doktor Lütfi: *Millet ve Hükümet*, İstanbul, 1324.

Doktor Lütfi: *Siyaset-i Milliye ve İktisadiye*, Matbaa-ı Milli, İstanbul, 1340.

Tevetoğlu, Fethi: *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Turan, Şerafettin: *Türk Devrim Tarihi I. Kitap*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991.

4. Makale ve Tezler

“Bir Hakikat”, *Alemdar*, 10 Temmuz 1335 (1919), s. 1.

“Lütfi Bey'in Tercüme-i Hali”, *Alemdar*, 21 Nisan 1335 (1919), s. 2.

Birecikli, İhsan Burak: “Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)”, *Akademik Bakış*, C. III, Sayı: 5 (Kış 2009), s. 95-122.

Birinci, Ali: “Dr. Lütfi Hakkında”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 18 (Haziran 1995), s. 23-24.

Doktor Lütfi: “Nuruosmaniye'den Süleymaniye'ye”, *Mizan*, 10 Teşrinievvel 1335.

Kantarcı, Şenol: “Osmanlı'da Onurlu Bir Diplomat ve Milli Mücadele'nin Önemli Bir Siması: Ahmed Rüstem Bey”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 42 (Kasım 2008), s. 247-285.

Koloğlu, Orhan: “Osmanlı Telgraf ajansının Kurucusu Salih Gürcü”, *Tarih ve Toplum*, Sayı 134 (Şubat 1995), s. 69-73.

Malmisanij, Mehemed: “Emir Bedirhan Kitabı ve Yazarı”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 12 (Aralık 1994), s. 63-64.

Okyay, Cüneyd: “Dr. Lütfi'ye Dair”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 22 (Ekim 1995), s. 60-62.

- Serhan, Kemal Saygı: *Meclis-i Mebusan'da İzmir Mebusları 1908-1918*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 2014.
- Şahin, Mustafa: "Millet ve Hükûmet", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 9 (Eylül 1994), s. 49-57.
- Telci, Cahit: "İsmail Kemal Bey Hakkında Avusturya Devlet Arşivinde Bulunan Bir Mektup", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: I (1996), s. 185-191.
- Tunç, Salih: "I. Dünya Savaşı Yaklaşırken Osmanlı-Fransız İlişkilerinde Yakınlaşma Girişimleri: Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti ve Cemal Paşa'nın Paris Seyahati", *OTAM*, Sayı: 25 (Bahar 2009), s. 183-207.
- Yiner, Abdulnasır: *Müşir Recep Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı (1842-1908)*, Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2006.